

Милун ЛУТОВАЦ*

МЕДИТАТИВНА ПРОЗА МИХАИЛА
ЛАЛИЋА „ПРЕЛАЗНИ ПЕРИОД”
(Дневник њосмајрача)

Сажетак: Михаило Лалић је прешао занимљив и дуг пут преиспитивања личне и колективне прошлости, процеса нестанка епског свијета, као и рајских обриса раног комунизма, да би га на крају интуиција искусног посматрача „прелазног периода”, који сагледава природне феномене као књигу која ће увијек имати своје непрочитане стране, навела да, на мисао о појму времена, не стави тачку, већ знак питања. И заиста, на трен једног вијека, чини се да „бескрајна ријека која носи догађаје нема више независан ток од онога што носи и онога поред чега пролази: и догађаји, и обала и предмети мијењају тај ток и могу га успоравати, убрзавати, па чак и зауставити”, али не и прекинути, јер вријеме, као и вода, има само себи знане жице и жилице.

Лалић осјећа да се полако приближава оној обали са које се лађе враћају празне, без путника и да на мјесто бродског дневника мора оставити своју партијску матрикулу — „Дневник посматрача”, шифарник једног времена — по унутрашњем механизму и заротираној структури, сличним Рубиковој коцки.

Кључне ријечи: Јуџославија, Црна Гора, вријеме, револуција, комунизам, Библија, Партија, Рубикова коцка, дневник, шифра, шифарник, љуш, љушовање

Црногорска књижевност није имала свог Јована Скерлића и Богдана Поповића, али јој, с обзиром на релативно скромну продукцију, до средине XX вијека, можда, нијесу били ни потребни. Није имала, и још увијек нема, своју историју и енциклопедију. Али је од најранијих вјекова имала значајна дјела европске провенијенције и вриједности: „Љетопис попа Дукљанина” (XII), „Мирослављево јеванђеље” (XII), „Октоих” (XV), „Горски вијенац” (XIX вијек). О њима, и другим дјелима новијих времена, дале су вриједносни и критички суд, мада не и коначан, историја књижевности и књижевна критика. За разлику од књижевно-историјског и критичког сагледавања и процјењивања књижевности,

* Мр Милун Лутовац, Универзитет Доња Горица, Факултет умјетности

теоријска мисао о њој је новијег датума и интензивније се развија у посљедње три деценије. Својој истраживачкој и интерпретаторској технологији подвргла је дјела црногорских пионира модернистичке нарације: М. Лалића, М. Ђиласа, Ђ. Сијарића... и, истовремено, пратила појаву дјела новог модернистичког таласа: Б. Пекић, Д. Киш, Б. Шћепановић, М. Ковач...

Корелацију и интеракцију између наративних дјела и теорије књижевности омогућило је њено парадигматичко обиљежје — прецизно дијагностицирање наративних система и структура. Процјењивање текста књижевног дјела и његове позиције у модернистичкој хијерархији, било националној, регионалној или европској, теорија књижевности остварује апаратом своје лабораторије, стваране кроз читав прошли вијек, од семе, знака и фигуре до теорија о лику, о апсурду, о „смрти романа” и приповједача и односу дјела и реципијента. Најпрецизнији инструменти за утврђивање карактера нарације и њене припадности одређеној поетици су технике и модели приповиједања. Откривањем, анализом, интерпретацијом и презентацијом техника приповиједања доказујемо њихову припадност неком одређеном дискурсу нарације.

Наративни модели били су изазов и енигма и за читаоца и за истраживача. Покретали су, водили и заводили њихову мисао и емоцију својим облицима, комбинацијама, наговјештајима, значењима, најчешће лајтмотивношћу, темпоралним играма, унутрашњим монологом, паралелизмом и симултаношћу у приказивању стварности... Пут до модела био је дуг и неизвјестан. Водио је кроз бројна наративна и научна дјела, од „изгубљених илузија”, Балзакових јуришника на срећу, до обезглављеног (метафорично и буквално) Кафкиног јунака апсурда. Но, и послије те истраживачке авантуре, трагаче за племенитим металима нарације, чекало је ново изненађење. Шифре модернистичких модела нијесу могле да се тумаче без *codova*: Ј. М. Лотмана, Р. Барта, Ж. Женета, Ш. Р. Кенан..., зналаца њихових скривених значења и комбинација. Тек послије сусрета са свијетом модела у њиховим студијама, истраживач је донекле спреман да разумије њихову природу, функције и значења и да их идентификује.

Модернистички наративни модели су *Аријаднина нић*, који нам откривају да је црногорска књижевност, упркос *џувој љровинцији*, притока матици европског стваралаштва, још од средине XX вијека.

Албер Ками, бавећи се човјеком и његовом егзистенцијом, трагајући за смислом трајања открива апсурд и бесмисао, одакле и потиче човјеково незадовољство и трајни сукоб појединца и свијета. Тако, Ками, као

да је у дослуху са Лалићевим *fin de siècle*¹, биљежи: „Дошавши до апсурда, покушавајући да живи досљедно, човјек непрестано опажа да је на свијету најтеже задржати савјест. Готово увијек се томе противе околности. Ради се о томе да треба живјети са свијешћу у свијету у којем је расуло правило”.²

Лалић је прешао занимљив и дуг пут преиспитивања личне и колективне прошлости, процеса нестанка епског свијета, као и рајских обриса раног комунизма, да би га на крају интуиција искусног посматрача који сагледава природне феномене као књигу која ће увијек имати своје непрочитане стране, навела да, на мисао о појму времена, не стави тачку, већ знак питања.

„Подсјетии ме — записује Лалић — усйомена коју ми синоћ на Ташмајдану, исјрича Зојовић. Нејдје јодине 1945. или можда 1946, јозвао је Кочу и њеја Милован Ђилас — да заједно вечерају у „Мажесџику”. Тамо су јосџију зајекли досџа, а за неким малим сџолом сједно је Ђуро Пуцар, сџм и сјетџан. Позвали су ја, јришао је. Пиџају ја је ли болесџан, а он каже: није болесџан, но жалосџан. Смркла му се њејова Босна: јодјејо ди, а нема куд. Појорјела, ојљачкана, јусџа Босна. Сви јтраже од њеја да јомојне, а он не може: нема дасака, ни ексера, ни цеменија, ни јтесџера, ни сјекира...

На јто њему Ђилас каже да он добија извјешџаје, да јто није црно као шџо се њему чини — јер хџио би да се сџвори све одједном!... Шаље се шџамо, обнавља се...

‘Знам ја ваше извјешџаје, и коме је наручено да их јише. Но си ји дошао да вечераш и да ји буде јријџино, а не да слушаш моје жалбе’, рече Пуцар и врати се за мали сџо.

Прошло је досџа дана и јодина. Брије људе мијењају, а вријеме и брије и људе — у јравцима који се не дају јредвидјетии. Па су се јтако јромјенили и Ђилас и Пуцар, Коча и Радован, свак на своју сџрану — као и све наоколо.”³

¹ Умберто Еко назвао је XX вијек „стољећем инфаркта”, имајући у виду не само опште расуло вриједности, него и често истицану дијагнозу о болести „краја вијека” (*fin de siècle*).

² Ками, Албер, *Записи*, Зора-ГЗХ, Загреб, 1976, стр. 175.

³ Лалић, Михаило, *Прелазни јериод: Дневник јосмајтрача*, Нолит, Београд, 1988, стр. 29.

Године ја нијесам бројио. Никакву им њажњу нијесам њоклањао, али не видим да ми је њо нешњо њомојло. Нањроњив, баш сам нењријањно изне-нађен како су се одједанњуњ њолике њодине нањомилале. Да су овце у њо-ликом броју, ња бњх рекао, смањњше, мноњо их је. Ко ће их њолике изими-њи, до њрољећа.”

М. Лалић

(Архив Рањија Црне Горе — њонски зањис)

На посљедњим страницама књиге *Прелазни њериод*, из 1988. године, која је предмет мог излагања, у поглављу „Отковани коњи”, фрагменту заведеном под датумом и насловом: *31. окњобар — Мученик Сломо*, аутор *Дневника њосмањрача*, као да сњм себе ћутка, записује: *Муч, немој ко њо да ње чује!*⁴

Скоро да нема црногорске куће у којој ова реченица, сваком њеном члану понаосод, није бар два пута у животу упућена. Обично, једном у раном дјетињству — *када њудски мозак још нема око*, а други пут, под старе дане, што је једно те исто — ако се дочека.

Негдје при крају моје основне школе, изненада, као Сломо трешње-вачки, *бачен с неба*, на наш кућни праг, у Бару, допаде рођак Саво из Трепче. Био је средњих година, а мени се чинило као да још увијек расте, јер му одијело бијаше окраћало. Био је висок, народ би рекао кракат, али некако чудно повијен у струку, као подвојен на два дијела. Нико ми од укућана није ријеч рекао, осим да је то наш рођак Саво. Касније сам сазнао да је *онда*, био на пропутовању ка неком утјешном лијечењу на Приморју, о којем се ћутало и, ћути.

Саво је стигао баш у вријеме када се код нас у кући однекуда створила *Рубикова коцка*⁵. Изгедало је као да су заједно допутовали. Јутром се догађало да се моји разиђу, свака за својим послом, а ја бњх остајао са Савом и коцком. Он је сатима, непомично, пресавијен преко топле ТА пећи, ћутао над неким, само својим вилајетом, док је моју пажњу заокупљала *коцка* која је, што сам је више вртио, бивала све шаренија. Никако нијесам успијевао да је сложим по боји — што је био циљ игре. Када сам посумњао да рјешења ни нема и скоро одустао од ње, Саво, који је све вријеме посматрао мој труд, затражи да му је додам.

⁴ Лалић, Михаило, *Прелазни њериод: Оњковани коњи*, Нолит, Београд, 1988, стр. 347.

⁵ Рубикова коцка (позната и као Магична коцка или Мађарска коцка) је механичка играчка коју је 1974. године изумио мађарски проналазач и професор архитектуре Эрне Рубик (мађ. Rubik Ernő).

Опрезно, држећи је као јаје, наврх дугих прстију, проматрао је сваку њену страну. Није ни покушао да је заврти. Послије краће задршке, рече: „Постоји рјешење. Коцка се може саставити тако да на свакој страници буде по једна боја, али, под једним условом... да је не додирује људска рука. Када би могла да лебди у простору — Саво показа по соби — без нашег додира, она би се сама од себе склопила“.

Мени се рјешење допало. Укућанима није. Тада сам и добио ону прву опомену „Ћут`, немој ко то да те чује!“

Саво је отишао. Не због коцке и рјешења, него због оно мало преосталог времена које му је као жито цурило из бисага начетог здравља.

Кажу да је годину-двје, након његовог одласка са овог свијета, горе, подно Трепче, Лим „...кад дође вода на воду (...) брзина која све руши до ђавола“⁶, одвалио и своју матицу нахранио Савовом незаштићеном њивом и уџерицом и тако избрисао сваки траг о њему.

*Тако и крава — вели Лалић — не слушајући штиа је учинила, ошкине цвијећ док још није љредао вјећру балон са сиремљеним љрашницима. Цвијећу се шју одједном љрај ујаси за вјечитио. Оштало је сличних, блиских, али њеја и њејове нијансе доја и мириса више нијдје неће бији. Еволуција је завршена, љоседна искуствва изљубљена.*⁷

И заиста, на трен једног вијека, чини се да „бескрајна ријека која носи догађаје нема више независан ток од онога што носи и онога поред чега пролази: и догађаји, и обала и предмети мијењају тај ток и могу га успоравати, убрзавати, па чак и зауставити“, али не и прекинути, јер вријеме, као и вода, има само себи знане жице и жилице.

Лалић у својим коментарима често настоји, како то запажа Радомир Ивановић, „да познатим и непознатим путевима, емпиријски и интуитивно, повеже све три категорије времена у једну, подвлачећи дијалектику живота и увиђајући њихову међузависност“⁸. Као илустрацију Ивановић наводи размишљање Пеја Грујовића у есејистичком пасажу на крају главе „Преко Чакора“, у роману *Докле љора зазелени: У сивари, није разљраничено штиа је одјек из љрошлостии а штиа ситнал будућних збивања — љрошлостии и будућностии љовезује ситиошине ијевчица и влакана с наизмјеничним сирјујањима (...) Чииав шок буљи, слуши, љредвиђа, љри-*

⁶ Костић, Душан, *Михаилу Лалићу у љочаси, Зайис о зайисима: (Над љушћоисном љрозом Михаила Лалића)*, ЦАНУ, Титоград, 1984, стр. 233.

⁷ Лалић, М., *Прелазни љериод*, ибид, стр. 334.

⁸ Ивановић, Радомир, *Михаилу Лалићу у љочаси, Визија живошја у роману Михаила Лалића*, ЦАНУ, Титоград, 1984, стр. 218.

и рема одговор на околности и шито чекају или се стварају у даљини. То до-
некле личи на дозивање и сигнала са окуке на окуку, пријечицама с обије
стиране. Од тих дозива и знакова животи је жива и нејоновљива симфо-
нија коју душа ствара усклађујући урођени ритам с ритмовима шито се
чују или осјећају наоколо.⁹

Лалић осјећа да се полако приближава оној обали са које се лађе вра-
ћају празне, без путника и да на мјесто бродског дневника мора остави-
ти своју партијску матрикулу — *Дневник њосмајрача*, шифарник једног
времена — по унутрашњем механизму и заротираној структури, слич-
ним Рубиковој коцки.

Писац *Дневника* не прати хронолошки и логички слијед догађаја и
збивања из прошлости, него се они јављају зависно од кретања сјећања,
утисака, биографских рефлексија и различитих дигресија. У вертикал-
ном пресеку пишчеве свијести препознајемо прошли и садашњи жи-
вот, као и оно опште, што надилази лично, што је посебно садржано у
његовим медитацијама. Тако, оно лично доживљава свијет, артикулише
га у себи и саопштава на себи својствен начин: „...неко му је нешто ду-
јовао. Хитио је за нешто да му се одужи, а да га ништа не кошта, да ње-
јове заслује уздигне негде небу јод облаке, и да их учврсти, да их усидри
у времену, над људима и њромјенама. Изабрао је да му жртвује име мога
и нашега њошњенога завичаја. Пошто ошјора није било, а није га ни мо-
јло биши кад су њолпирони били у већини, јер их је власи изражила и на-
шла и њоставила јдје њој ѡреба — мјестио је стварно, ѡривремено, из-
јудило старо име, а ми шито се још нијесмо ѡрилаодили — замуцкујемо
јред шалпирима о осјећамо се ѡнижени и вјероломни...”¹⁰

Дневник њосмајрача, наликује великој шаховској табли и „вртовима
древне игре”¹¹ са неограниченим бројем позиција и могућности. То је, у
ствари, дневник личности, али и дневник-есеј у коме се јавља: „мисао у
сликама” и „мисао у појмовима”. И једним и другим одређен је унутра-
шњи садржај бића, чије биљежење прераста у солилоквиј (причање у себи
и за себе, али и за потенцијалног читаоца, који постаје његов слушалац).

„И дани су превртљиви као људи: сваки ти нешто обећава, понеки чак
и до подне, а онда почне да заборавља — испред ноћи ти ни име не зна.”¹²

⁹ Ивановић, Р., *ibid*, стр. 218.

¹⁰ Лалић, Михаило, *Прелазни ѡериод*, *ibid*, стр. 19.

¹¹ Лутовац, Максим, *Врјови древне ѡре: варијанше о шаху и живоју*, Коло, Ник-
шић, 2006.

¹² Лалић, М., *ibid*, стр. 13.

„Прелазни период”, по Рубиковој схеми $3 \times 3 \times 3$ поглавља¹³ („Вукашинград”, „Гласачке машине”, „Млинови Париза” / „Батрахомиоманхија”¹⁴, „Вјештичине метле”, „Вута” / „Поглед са звонаре”, „Прозор према мору”, „Оковани коњи”) из којих је могуће читалачком комбинаторицом измамити 188 есејистички интонираних медитативних поља, као и 150 безимених фрагмената, довољно говори о односу Михаила Лалића и „механичке играчке” — *времена*, склопивога, једино, ако га не додирује људска рука. Дневник, датуми, али без наведених година са, у називу, зрном соли *Содоме и Гоморе*¹⁵ и, оног, што му народ, као шналу уметну у име (нпр. „9. XI — Мученик Продан из Слатине”, „23. VII — Светих четрдесет и пет мученика из Никопоља”, „31. X — Свети Лука припушћа је вука”, или „Датум нечитак”, па опет: „Датум нечитак”, или обратно: „Нечитак датум”...).

Аутор је усамљен и затворен у простору своје личности који настањују тишина и субјективно вријеме. Интелектуалац је и умјетник, склон медитацијама, као и честим дигресијама — што је у његовој природи — да се откида од једног предмета размишљања, и да се усмјерава према другоме... Он вјерује да у дигресијама лежи суштина оног што жели рећи, као и могућност да се „крвнику” завара траг.

2. јун. Мученик Трифун Ровчанин

*Наука још није докучила ѿрема чему се оријентише риба лосос кад ѿрелази хиљаде километара океана, без ѿшоказа, да ѿронађе баш ону ријеку у којој је ѿрви ѿшћ очи ошворила и сѿазила шечни свијет међу најеженим обалама. Сиурно ѿо ни сам лосос не зна, као шћо ми, који смашрамо да смо на врхунцу еволуције, не дисмо знали да објаснимо шћта је ѿо шћћо нас изненада одједном ѿривуче ѿрњаѿима завичаја који су нас више ѿребли но хранили и чували.*¹⁶

Есеј настаје, како на једном мјесту наводи М. Солар, из одустајања, па чак и презира према систему, а не из жеље за системом. Есеј је процес и фрагмент, који се може супротставити разради цјелине коју оствару-

¹³ Оригинална Рубикова коцка димензија $3 \times 3 \times 3$ има осам угаоних коцака и два наест ивица. Коцка је састављена од 26 мањих коцака које се врте око средишњег језгра. Свака од шест страница које чине коцку у ријешеном облику је различите боје.

¹⁴ Батрахомиомахија (грчки *Βατραχομιομαχία*: Бој жаба и мишева), грчки пародијски еп у тристотињак хексаметара, вјеројатно из VI или V вијека п. н. е. Фабула је изведена из једне Езопове басне.

¹⁵ Митски градови поменути у Књизи постања, а касније даље обрађени у Хебрејској Библији, Новом завјету и Деутероканонским изворима, као и Курану.

¹⁶ Лалић, М., *ibid*, стр. 172.

ју роман и филозофски системи. Есеј истиче начело: фрагментарности, нецјеловитости и неметодичког размишљања — контра приповиједању, што га и разликује од новеле и романа. Он је увијек и одређени савјет читаоцу. У медитативној прози Михаила Лалића есеји не стварају свијет већ га разарају. Они нијесу дио науке и филозофије, као што новела није дио романа. Тако њихови нужни облици фрагмента знања деструктивно дјелују према идеји цјелине. Лалићеви есеји су увијек дио критике. Убијеђен да је немогуће отворити врата вјечне истине, Лалић нуди субјективну слику свијета:

Сав је свијећ на двије воде, на сујројне, не зна која ће ја на коју сѣрану огнијећи¹⁷.

Усвојивши технике и моделе модернистичке прозе, М. Лалић се налазио у њеној матици, али како показује „Дневник посматрача”, то му није било довољно. Дијалектика Лалићевог промишљања огледа се у непрекидном супротстављању релевантних појава и процеса: физичко–метафизичко, појединачно–опште, теоријско–практично, емотивно–интелектуално, историјско–неисторијско... О релативности животне и умјетничке истине, Лалићев јунак свједочи у више махова. Немогућност да допре до коначне и потпуне истине, да сагледа све њене појавне облике, нагони га на скептичне закључке:

Шћо да му се сујројсѣављам, мислио сам, и зашћо да будем за једну сѣрану јројив друје, кад обије ѿе сѣране, сасѣављене, јредсѣављају само дјелић, и ѿо незнајћан хиљадујодишњих људских најаћања, довијања и ѿијања око бездана исћинске исћине о којима се никада неће знаћи више нећо на јочейћу.¹⁸

Писац је свјестан опасности „јаловог резоновања”, па ту опасност отклања медитативном природом и ставом да у отворености и фрагментарности есеја мора бити присутна идеја. Странпутице мишљења — једино есеј, не избјегава, нити их помирује у љепоти стила. Умијеће због умијећа у есеју је незамисливо јер он увијек слиједи ток мишљења, а парадоксу мишљења, које се не може затворити, систем супротставља игру истине која се наизмјенично скрива и открива.

Боји се човјек узалудној јонављања и вјечној јоврајћка. Има разлоја, јер ѿа наша исћорија, сама у себе заљубљена, више воли да се јонавља

¹⁷ Лалић, М., *Прелазни јериод*, стр. 14.

¹⁸ Лалић, Михаило, *Докле јора зазелени*, Нолит, Београд, 1982, стр. 21.

нећо било која друџа... *Кад ће једном да јој досади то кружење и шајкање њо истјој сџази, ња да се ошрине као њас с ланца и да зажди некуд даље?*¹⁹

Бројност есејистички интонираних пасажа у којима је Михаило Лалић излагао филозофију својих јунака свједочи о промјени стваралачких искустава, као и о промјени стила романа, а потом, и о томе, да се, типолошки посматрано, о његовом касном роману све мање може говорити као о „роману — ријечи”, а све више као о „роману — есеју”, што књижевним критичарима даје за право да мијењају жанровску припадност посљедњих Лалићевих дјела.

*Нечишак дашум*²⁰

Кад је Иво Андрић, њу недово, њушовао у Цариград, да види како у сџварносџи изледају мјеста која је он замишљао и ошисивао — среџао се џамо с њошомџима досанских и херцеџовачких мухаџира ѡредјеџлих ѡслије 1878. ѡдине. У њиховим ѡродиџама још се ѡвори срџскохрваџским језиком из оноџ времена. Пишали су Андрића шџо му је занаш, од чеџа живи у Јуџославији. Кад им је рекао да је ѡсаџ, они су ѡ ѡравили:

„Не каже се ѡсаџ, нећо ѡсар. Ти си ѡсар: ѡлаћа ѡи се да заџишеш шџо ѡи се рече.’

„Инџересанџно је да и на овој сџрани овамо има људи, чак и уџиџајних, који су у неким обласџима рада и живоџа моћни, а за ѡсџе мисле да су ѡсари, и то некако њихови ѡсари. По њиховом, ѡредало би да ѡрво њих ѡишџају шџа да ѡишу и на којин начин — ѡслије шџоџа не би било ни ѡроблема, ни сукоба, ни љевица, ни десница, ни черуџања међу њима.”

Можда је Лалић наслутио оно што, у есеју „Есеј о есеју”, који је угледао свјетлост дана у Библиотеци: Диафора, Факултета умјетности, УДГ, управо, апострофира професор Солар: „...књижевни облик есеја задатак је који наша култура тек треба да обави!”

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Андрић Иво: *Проклеџа авлија*, Октоих, Подгорица, 2007.
- [2] Бечановић Татјана: *Поџџика Лалићеве ѡрилоџије*, ЦАНУ, Подгорица, 2006.
- [3] *Библија*, превод: Др Лујо Бакотић, Добра вест, Нови Сад, 1989.
- [4] Деретић Јован: *Исџорија срџске књижевносџи*, Трeбник, Београд, 1996.

¹⁹ Лалић, М., *Прелазни ѡериод*, стр. 12.

²⁰ Лалић, М., *Прелазни ѡериод*, *ibid*, стр. 128.

- [5] Гавриловић Зоран, *Савремени јуџословенски њисци*, Неизвесности, Огледи и критике, Народна књига, Београд, 1985.
- [6] Калезић Слободан: *Црнојорска књижевност у књижевној кријици*, Подгорица, 2002.
- [7] Ками Албер, *Зайиси*, Зора–ГЗХ, Загреб, 1976.
- [8] Кенан Ш. Р., *Нарайивна ѡроза*, Народна књига — Алфа, Београд, 2007.
- [9] Лалић Михаило, *Докле ѡра зазелени*, Нолит, Београд, 1982.
- [10] Лалић Михаило, *Хајка*, Нолит, Београд, 1965.
- [11] Лалић Михаило, *Прелазни ѡериод: Дневник ѡсмајрача*, Нолит, Београд, 1988.
- [12] Лалић Михаило, *Рајна срећа*, Нолит, Београд, 1973.
- [13] Лотман М. Јуриј: *Сѡрукѡура умјѡјничкој ѡексѡа*, Нолит, Београд, 1985.
- [14] Лутовац Максим, *Врѡови древне иѡре: варијанѡе о шаху и живоѡу*, Коло, Никшић, 2006.
- [15] *Михаилу Лалићу у ѡчасѡ*, Зборник радова, ЦАНУ, Титоград, 1984.
- [16] Солар Миливој, *Есеји*, ДИАФОРА, Факултет умјетности, УДГ, Подгорица, 2012.
- [17] Томовић Слободан, *Морална ѡрадиција Црноѡраца*, ЦИД, Подгорица, 2006.
- [18] Женет Жерар: *Фѡѡуре*, Светови, Нови Сад, 2002.
- [19] <https://www.scribd.com/doc/31274250/Umberto-Eco-Ur-fasizam-juznoslavenski-prijevod>

Milun LUTOVAC

THE MEDITATIVE PROSE OF MIHAILO LALIĆ: *THE PERIOD OF TRANSITION, AN OBSERVER'S DIARY*

Summary

Mihailo Lalić has come a long and intriguing way of examining the personal and collective past, the formative processes of the epic world, the paradisaical vistas of the early communism, only to be finally led, by the inexorable intuition of an experienced observer of a 'period' (who reads natural phenomena as a never-ending book), to conclude his meditations on the idea of time not with a period but with a question mark.

And indeed, in the blink of a century, it appears that 'the endless river which carries the course of events does not flow independently of what it carries and wherealong it carries it; the events, the riverside, the objects, change the course and may retard it, quicken it, or halt it'; but not altogether stop it, for time, like water, has its own strings and forkings which go as they may.

Lalić anticipates his imminent approach to that shore from which boats return disembarked, with no passengers aboard, and where he is to leave instead of a logbook his party ID tag: an observer's diary, the codebook of an era, by its inner mechanism and revolving structure very much like a Rubik's Cube.